

УДК 94 (477) Грушевський

ПИТАННЯ СПІВПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО З УКРАЇНСЬКОЮ ПАРТІЄЮ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕМІГРАЦІЙНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Віталій Хоменко

Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України
Україна, 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
e-mail: vitalhomenko@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3704-7086>

У статті розглядається питання співпраці М. Грушевського з Українською партією соціалістів-революціонерів з точки зору української еміграційної історіографії. Проаналізовано публіцистичні праці сучасників політика, а також статті та монографії найбільш відомих українських істориків-емігрантів, які проливають світло на цю проблему. Зроблено висновок, що питання співробітництва історика з УПСР розглядалося переважно у контексті інших подій української революції, окремих праць з цієї проблеми написано не було.

Ключові слова: українська еміграційна історіографія, Українська революція, УПСР, Закордонна делегація, грушевськознавство

Питання політичної діяльності Михайла Сергійовича Грушевського у часи Української революції 1917-1923 рр. дотепер вважається дискусійним. Звісно, що вплив видатного історика на розвиток революції є безсумнівним, але позитивного результату, яким можна вважати створення незалежної держави, тодішні українські керманічі досягти не змогли.

Як відомо, під час революції М. Грушевський активно співпрацював з Українською партією соціалістів-революціонерів (УПСР), фактично, починаючи з 1917 р. і майже до свого повороту на Батьківщину з еміграції у 1924 р. Отже, не можна заперечувати впливу есерівської партійної ідеології на його політичну програму. Звісно, що й історик, який мав беззаперечний авторитет, як в українському суспільстві загалом, так і серед членів УПСР зокрема, коригував політичні погляди есерів та їх партійну тактику під своє бачення побудови української державності.

Відтак, метою статті є аналіз праць українських дослідників-емігрантів з питання співробітництва М. Грушевського з УПСР. Хронологічними рамками дослідження є 20-ті – 60-ті рр. ХХ ст.

У силу того, що Українська держава не змогла відстояти свою незалежність у ході революції 1917-1923 рр., а історіографічний доробок в УРСР не можна вважати по-справжньому національним, перші кроки у дослідженні політичної діяльності М. Грушевського були здійснені саме в еміграції.

Слід відмітити, що у 20-30 рр. ХХ ст. партійна діяльність М. Грушевського висвітлювалася переважно у публіцистичних працях, причому

більшість їх авторів були політичними опонентами колишнього голови Української Центральної Ради (УЦР). Зокрема, серед них можна згадати роботи одного з лідерів УПСР М. Шаповала: «Шлях визволення» (1923) [41, с. 24-25], «Велика революція і українська визвольна програма» (1927) [38, с. 242-243], «Ляхоманія: Наша доба» (1931) [39, с. 38], «Закордонна праця» [51, арк. 18-19, 22-23], «Pro domo sua...» [49, арк. 137-137зв], «Політична смерть М. Грушевського» [50, арк. 87-89; 40, с. 56-59]. У цих працях наводилися деякі факти співпраці М. Грушевського з УПСР і, разом з тим, критичувались політичні погляди історика в еміграції.

У кількох статтях про есерівство М. Грушевського згадував інший відомий член УПСР, Н. Григорій: «Українські соціалісти в боротьбі за національну державу» [46, арк. 73], «В українській Центральній Раді» [45, арк. 327], «Гнила еміграція і могутня влада на Україні» [47, арк. 7], «Українська партія соціалістів-революціонерів за кордоном» [48, арк. 8-9, 95, 104], «Чому українці не вдержали своєї держави» (1934) [7, с. 42]. До питання співробітництва М. Грушевського з есерами звертався і член УПСР А. Животко. Можна назвати такі його праці, як «Державна незалежність в думках і боротьбі українських соціалістів» [42, арк. 31], «Українська партія соціалістів-революціонерів і преса» [43, арк. 3, 16], «Провина М. Грушевського» (1935) [44, арк. 14-14зв], «Нарис історії української преси: курс лекцій» (1937) [16, с. 106]. Вони теж переважно негативно відгукувались про політичну діяльність М. Грушевського в УПСР.

Кілька критичних фраз про членство М. Грушевського в УПСР можемо прочитати у роботі відомого діяча Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) революційних часів В. Винниченка «Перед новим етапом» (1938) [2, с. 17, 22; 3, с. 218, 221]. Нейтрально характеризував діяльність М. Грушевського під час Трудового конгресу Директорії Української Народної Республіки (УНР) інший соціал-демократ – І. Мазепа у статті «Боротьба 1919 року» [52, арк. 2]. Натомість, негативно оцінив цю подію у житті колишнього голови УЦР у своїй роботі «Великі роковини» (1927) [53, арк. 24зв-25] В. Шабля.

Навіть не називав прізвища М. Грушевського у своїй праці «Підстави нашої політики» (1921) Д. Донцов. Але це не завадило йому, не підбираючи слів, піддати нищівній критиці політичну діяльність історика, як у роки УНР, так і в часи його еміграції, коли він очолював Закордонну делегацію УПСР [8, с. 156, 184-189]. Безсумнівно, що таке бачення Д. Донцова можна пояснити його націоналістичними поглядами.

Ідеологом консервативного напрямку в українській суспільно-політичній думці був В. Липинський, який запропонував концепцію «клясократичної» трудової монархії [15, с. 147]. Відтак, не дивно, що з огляду на свою консервативну політичну позицію В. Липинський у праці «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму» (1926) розкритикував соціалістичні есерівські погляди М. Грушевського часів УНР та еміграції [18, с. 54, 71, 166-167, 249, 323-324; 4, с. 205; 5, с. 166; 6, с. 224-225, 307, 381-382].

Як бачимо, усі згадані сучасники М. Грушевського переважно негативно оцінювали його політичну активність в есерівській партії, не розуміли його нібито «прорадянських» поглядів. Разом з тим, заслуговують на увагу згадані факти співпраці історика з УПСР, які звісно мають історичну цінність.

Розглянемо роботи, які мали більш дослідницький і науковий характер. Зокрема, у 1920 р. однопартієць та одnodумець М. Грушевського П. Христюк видав «Замітки і матеріали до історії Української революції». У ній П. Христюк вказував, що ще у березні 1917 р. М. Грушевський належав до Товариства українських поступовців (ТУП) і навіть головував на їх з'їзді, але потім, з розвитком революції, вступив до УПСР [36, с. 33]. Знову ж таки конкретної дати цього вступу автор не наводив. Груднем 1918 р. датується згадка, що частина українських соціалістів-революціонерів цент-

ристів, серед яких бачимо і М. Грушевського, хотіли скликати Центральну Раду та відновити її законодавство [37, с. 14]. Останнє повідомлення про участь історика у діяльності есерівської партії стосується партійної конференції УПСР, яка почала свою роботу 28 січня 1919 р. у Києві. П. Христюк залишив допис, що в її роботі активну участь брав М. Грушевський [37, с. 74].

Коротко слід згадати рецензію В. Дорошенка на видання «Ілюстрованої історії України» 1921 р. Воно було особливе тим, що М. Грушевський, порівняно зі своєю книгою 1913 р., додав розділи про події Першої світової війни та української революції до гетьманського перевороту. Автор рецензії вважав, що ці «революційні події освітлені у проф. Грушевського з есерівського погляду», наприклад, «злагодження тону супроти большевиків» [10, с. 280]. Подібним чином висловився про книгу М. Грушевського і Д. Дорошенко: «...Представленне подій 1918 р. з партійного «есеровського» погляду, самий масштаб і характер останніх параграфів – зовсім не пасують до цілої книги, і краще було би зовсім цих розділів не містити, ніж надавати книзі зовсім невідповідний для її ваги і значіння «партійний» характер» [35, с. 215].

У 1924 р. у Вінніпезі (Канада) вийшла праця О. Назарука «До історії революційного часу на Україні: Українські політичні партії, їх союзи і теорії». Розповідаючи про УПСР, автор зазначив, що «За головного провідника її треба уважати проф. М. Грушевського, хоч він приступив до неї пізно й – дивним дивом – мимо своєї великої енергії не взяв участі в приміненню російської теорії сеї партії до українських обставин. Про те, як і коли проф. Грушевський вступив до партії с.-р., є надзвичайно цікава замітка в «Споминах» Д. Дорошенка...» [22, с. 7].

До речі, не тільки у спогадах, але й в історичних працях відомого українського ученого Д. Дорошенка знаходимо кілька цікавих фактів партійної біографії М. Грушевського. Так, у 1923 р. було видано його «Огляд української історіографії», де автор зазначив, що у 1917 р. М. Грушевський «вертається на Україну, стає на чолі Центральної Ради, прилучається до крайнього соціал-революційного напрямку, пориває з своїми прежніми політичними співробітниками й одnodумцями» [13, с. 186]. Значно більш інформативним була «Історія України 1917-1923 рр.», перше видання якої з'явилося у 1932 р. в Ужгороді. Д. Дорошенко вважав, що вже у статті «Велика хвиля», надрукованій у часопису «Нова Рада» на початку

квітня 1917 р., проявились симпатії М. Грушевського до партії українських есерів і «за кілька часу вже багатьом стало ясно, що Грушевський не тільки пише у статтях, але й на ділі хоче йти по лінії підпорядкування себе «народнім» стремлінням, речником, яких явилися молоді українські ес-ери й загітовані ними елементи українського села – далеко не кращі» [12, с. 45]. Коротко характеризуючи історію УПСР, автор відзначав молодість есерівських лідерів. Лише «Один тільки проф. Грушевський, який пристав до партії (хоч формально вступив до неї трохи згодом), своїм поважним віком і сивою бородою уявляв різкий контраст до своїх юних партійних співробітників» [12, с. 52]. Описуючи політичний склад УЦР, Д. Дорошенко підкреслив, що «голова Ц. Ради проф. М. Грушевський виразно став на бік соціалістів-революціонерів та членів Селянської Спілки, оточив себе юними співробітниками «лівого» напрямку і від своїх недавніх товаришів з ТУП'а відгородився зовсім виразно» [12, с. 71]. У своїй праці Д. Дорошенко приводив список членів Малої Ради станом на кінець липня 1917 р., серед яких, звісно, був і голова УЦР, причому поряд з його прізвиськом позначено – «укр. ес-ер» [12, с. 120]. Останнє повідомлення автора про есерівську партійність М. Грушевського стосувалося весни 1918 р., коли німецькі й австрійські війська зайняли Україну [12, с. 339].

Одним з найвидатніших учнів М. Грушевського був І. Крип'якевич. У 1935 р. він присвятив своєму вчителю, що помер у 1934 р., невелику біографічну працю «Михайло Грушевський: життя й діяльність». Про партійні уподобання колишнього голови УЦР автор згадав лише, коли пояснював причини його рееміграції у 1924 р.: «Підчас революції він у своїх поглядах пішов наліво, зблизився до українських соціалістичних партій, сам себе вважав за соціаліста» [17, с. 46]. До речі, на думку І. Крип'якевича, видатний історик повертався на Батьківщину лише для наукової роботи [17, с. 46].

Як бачимо, історичні дослідження 20-30 рр. ХХ ст. мали переважно описовий біографічний характер. Аналізом того, чому М. Грушевський почав співпрацювати з УПСР, як пояснюється його активна партійна діяльність в еміграції, чому він повернувся до України, дослідники майже не займалися.

У 40-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст. теж не сталось кардинальних змін у вивченні політичного спадку М. Грушевського 1917-1924 рр., хоча кількість історичних праць та їх

науковий рівень безперечно зросли.

Позитивно оцінюється повернення М. Грушевського до України у статті С. Кубанця «Великий патріот (До десятиріччя смерті Михайла Грушевського)». Автор написав: «На еміграції він жив у Відні, потім у Празі. На початку року 1924 Грушевський повертається на Україну і очолює фронт української науки та стає тим, на кого орієнтуючись виростили нові борці супроти большевика-окупанта, за волю України на підсоветській Україні», причому, на думку С. Кубанця, поворот колишнього голови УЦР «був продиктований його великою любов'ю до українського народу, української землі» і «безперечним фактом є те, що перебування Грушевського на підсоветській Україні підсилювало безупинне змагання українства за самостійну Україну проти большевицьких окупантів» [54, арк. 5].

У 1955 р. побачило світ дослідження Н. Полонської-Василенко «Українська академія наук. Нарис історії». У ньому авторка в окремому розділі теж звернулася до питання повернення колишнього голови УЦР до України. Відзначаємо, що вона очікувано досить негативно поставилась до такого кроку М. Грушевського «не лише історика та професора, а президента Української Народної Республіки», який виїхав до Києва тоді, «коли вся Україна... ще не забула ні Зимового походу, ні Базару, коли гинули в нерівній боротьбі останні загони повстанців» [25, с. 44]. Цікавим є припущення Н. Полонської-Василенко, що історик «не хоче обмежитись науковою працею, а має на меті якусь політичну діяльність» [25, с. 46].

Продовжував цікавитись постаттю видатного історика В. Дорошенко. У 1957 р. вийшла його стаття «Михайло Грушевський – громадський діяч, політик і публіцист». У ній він писав, що розійшовшись з ТУПом, М. Грушевський «очолив партію соціалістів-революціонерів, що складалася майже виключно з молоді», у часи Директорії він був змушений виїхати до Кам'янця, де «стояв у яскравій опозиції до уряду УНР, проводячи в гурті свої прихильників різку акцію проти його політики» та співпрацював з журналом «Життя Поділля» [11, с. 18]. Описуючи роки еміграції, автор згадував про конфлікт М. Грушевського з М. Шаповалом, причиною якого нібито було різне їх ставлення до більшовиків, адже лідер ЗДУПСР «схилився до повороту на Україну», де сподівався «що советський уряд улегалізує партію соціалістів-революціонерів і дасть йому й його гуртові змогу займатись й політичною роботою» [11, с. 18]. Також, В. Дорошенко акценту-

вав увагу на ідеологічних причинах рееміграції колишнього голови УЦР до України та вважав, що той повертався лише для наукової роботи [11, с. 18-19]. Питання повороту М. Грушевського до України В. Дорошенко піднімав і в іншій своїй статті «Життя й діяльність М. Грушевського», що була надрукована у 1960 р. у збірнику вибраних праць славетного історика [9, с. 23-25].

Коротка згадка про співпрацю М. Грушевського з УПСР є і в розвідці Д. Соловоя «У справі життєпису М.С. Грушевського», датованій 1958 р. Захищаючи ім'я видатного історика від критичних закидів, автор пояснював, що «Усі ці жмені злосливого бруду сиплються на Грушевського від крайніх правих світоглядових українських елементів, як помста М. Грушевському здебільшого за те, що в часи наших визвольних змагань 1917-1920 рр. він увімкнувся до лав соціалістичної партії – УПСР» [28, с. 16].

Повідомлення про партійну діяльність М. Грушевського знаходимо у кількох працях М. Стахів. Так, у 1954 р. вийшов друком його нарис «Українські політичні партії у соціологічній наświetленні». Автор стверджував, що «Фактично в добу УЦРади провід УПСР держав у своїх руках Михайло Грушевський, хоча він у тому часі ще не належав формально до цієї партії» [33, с. 59]. Наступна його праця, де бачимо згадку про есерів і М. Грушевського з'явилась у 1958 р. Це була стаття «Учений і суспільний філософ як Президент держави: Професор Михайло Грушевський як провідник української національної революції і перший президент УНР». У ній М. Стахів писав, що М. Грушевський у 1917 р. «був одним з ініціаторів переорганізації української партії соціалістів-революціонерів, одним із духових провідників якої він був у часи 1917-1920 рр.» [34, с. 4].

Протягом 1962-1966 рр. побачили світ сім томів історичної праці «Україна в добі Директорії УНР», автором яких був М. Стахів. У них бачимо чисельні згадки про співпрацю М. Грушевського з есерами. Так, вже у першому томі, розповідаючи про створення Директорії, автор повідомляв, що М. Грушевський «грав провідну роль» у центральній течії УПСР [29, с. 71]. Досить оригінально, але, на нашу думку, не дуже аргументовано, М. Стахів пояснював, чому колишнього голову УЦР не обрали до складу Директорії. Причиною цього начебто була «ображена амбіція Микити Шаповала», який все зробив для того, щоб М. Грушевський не отримав цього призначення. М. Шаповал, вважав М. Стахів, обравився на

голову УЦР у січні 1918 р., коли виникла урядова криза і новим головою уряду М. Грушевський призначив В. Голубовича, а амбіції М. Шаповала на посаду прем'єра або віце-прем'єра задоволені не були [29, с. 71]. М. Стахів також підкреслював, що в останні місяці існування УЦР М. Грушевський був одним з лідерів УПСР [29, с. 118]. Важливим фактом є й те, що колишній голова УЦР не прийняв ніякої участі в есерівському партійному з'їзді 13-16 травня 1918 р. [29, с. 119], результатом якого, як відомо, став розкол УПСР. Повернення ж М. Грушевського до активної партійної діяльності сталося на губернському з'їзді селян, який проходив у Києві 21-24 грудня 1918 р. Автор вказував, що на ньому історик був серед виступаючих і представляв центральну течію УПСР [29, с. 124].

У другому томі своєї праці М. Стахів зробив запис про те, що М. Грушевський став «визначним провідником» есерів після початку української революції у березні 1917 р., але на межі 1918-1919 рр. колишній голова УЦР вже «мав незначну роллю в колах своєї партії соціалістів-революціонерів, бо Микита Шаповал і його приятелі всіма способами його усували від впливу. Вони також не допустили його до ніякої офіційної позиції в уряді УНР, а депутатом на Конгрес Трудового Народу України М. Грушевський був обраний всупереч волі згаданого партійного гурту» [30, с. 18].

Про участь М. Грушевського у засіданнях Трудового конгресу Директорії знаходимо інформацію у третьому томі праці М. Стахів. Автор стверджував, що УПСР розділилась на дві течії: більша група підтримувала поміркований курс Директорії, а друга орієнтувалась на «трудові ради» і її провідниками були «проф. Грушевський і Арк. Степаненко» [31, с. 37-38]. Крім того, М. Стахів досить докладно описав, як проходила партійна конференція УПСР центральної течії 28 січня 1919 р. і повідомив при цьому, що у ній взяв участь і М. Грушевський [31, с. 151]. Автор навів і текст постанов, прийнятих на конференції. Їх головними ідеями були: суверенітет УНР; трудовий принцип; думка про те, що українська революція з національно-політичної розвинулась у соціальну, відтак, владу слід передати до рад селянських і робітничих депутатів [31, с. 151-152]. До речі, звертаємо увагу, що саме ці політичні принципи відстоював в еміграції М. Грушевський, перебуваючи на чолі ЗД УПСР.

У шостому томі бачимо дописи про події березня 1919 р. у Кам'янці, де у той час перебував і М. Грушевський. Зокрема, 21 березня

відбулася міжпартійна нарада представників соціалістичних партій, в якій прийняв участь і колишній голова УЦР. На нараді прийняли рішення, яке швидше за все підтримав і М. Грушевський, звернутись до Директорії «щоб вона прийняла постанову про зміну курсу політики» [32, с. 167]. Наступного дня відбулася нова нарада, на якій вирішили «утворити окремих «Комітет Охорони Республіки», причому М. Стахів окремо підкреслив «що до цього комітету не дав себе вибрати М. Грушевський» [32, с. 168, 176]. Автор пояснював такі дії історика тим, що той вже збирався «на міжнародний конгрес у Швейцарії, і заступаючи тоді демократичну платформу, не бажав бути членом органу, який виявляв переворотові цілі» [32, с. 168].

Слід згадати і статтю Р. Рахманного «Будівничий першої Української Народної Республіки», опубліковану у 1966 р. Автор, з одного боку, підкреслював наукові та політичні заслуги М. Грушевського перед Україною, а з іншого – критикував радянських істориків та українські діаспорні націоналістичні кола за їх нерозуміння справжньої ролі, яку відіграв видатний українець у становленні української державності. Р. Рахманний звертався, зокрема, і до проблеми рееміграції М. Грушевського 1924 р. Повторюючи думку про те, що колишній голова УЦР повертався на Батьківщину для наукової праці [26, с. 5, 26; 27, с. 61, 82], автор припускав, що його приїздом могла скористатись українська харківська влада для того, щоб «розвинути УРСР у повноцінну українську комуністичну державу», яка згодом могла б стати суверенною [26, с. 27; 27, с. 83].

Надзвичайно критично до політичної діяльності М. Грушевського поставився у своїх працях Р. Млиновецький. У 1953 р. вийшла його «Історія українського народу», а в 1961 та 1966 роках перший і другий томи «Нарисів з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр.», що були перевидані у 1970 та 1973 роках відповідно. Автор кілька разів згадував про приналежність голови УЦР до есерівської партії [19, с. 401; 20, с. 53, 258], його партійну активність у часи Директорії [19, с. 490, 506-507, 513; 20, с. 50-51] та в еміграції [19, с. 600; 20, с. 51]. При цьому М. Грушевського він називав «москвофілом» і надзвичайно слабким політиком, що проводив просто руйнівну для українських інтересів політику [20, с. 53-56; 21, с. 468-469]. Праці Р. Млиновецького, на нашу думку, є зразком відсутності наукового підходу у дослідженні, що проявлялось у нерозумінні реальних обставин в яких опинилась

Україна доби революції. Автор критикував усі політичні сили часів революції, окрім «Братства самостійників», членом якого був, а перебуваючи в еміграції, розділяв націоналістичні ідеї Д. Донцова, що напевно й пояснює його ставлення до постаті М. Грушевського.

Про недостатність існуючих досліджень життя і творчості М. Грушевського написав ще у 1964 р. у статті «Михайло Грушевський і українське національне відродження» О. Оглоблин [1, с. 167-168]. Тобто, незважаючи на десятиліття досліджень, перед українськими істориками гостро стояла проблема системного вивчення біографії та творчого доробку М. Грушевського. Знаковою для формування науки грушевськознавства стала й інша стаття О. Оглоблина «Михайло Сергійович Грушевський (1966-1934)», що вийшла друком у журналі «Український історик» у 1966 р. У ній автор не тільки коротко показав віхи життя видатного історика, але й одним з перших зробив спробу зрозуміти те, якими ідеями керувався М. Грушевський у своїй науковій і політичній діяльності. Зупинимось на його думках з приводу співпраці політика з УПСР. Першою була ідея народництва, яка керувала істориком «як політиком, вона привела його, всупереч усім його традиціям і звичкам, до табору українських соціалістів-революціонерів і до ідеї «української радянської республіки»» [23, с. 11]. Другою була ідея федералізму, аналізуючи яку О. Оглоблин звертався до публіцистики М. Грушевського, у тому числі і його статей в есерівському журналі «Борітеся-Поборете!» [23, с. 12-14]. Автор припускав, що ця ідея впливала на історика навіть після його повернення до України [23, с. 14]. Погоджуючись з цією тезою О. Оглоблина, додаємо, що це ще раз може свідчити про те, що видатний історик планував займатись на Батьківщині не тільки науковою роботою. У цьому контексті слід звернути увагу на рецензію В. Дубровського на енциклопедичну статтю М.А. Рубача «Грушевський, Михайл Сергеевич», яка була розміщена у цьому ж числі «Українського історика». Заперечуючи висновки М. Рубача про причини рееміграції М. Грушевського, автор стверджував, що історик «приїхав в УРСР за згодою й з доручення своєї політичної організації – Партії Українських Соціалістів-Революціонерів (праве крило) з метою провадження в УРСР політичної акції для підготовки повстання українського народу проти окупаційної більшовицької влади й вигнання її з України, що на початку 20-х років здавалось цілком реальним. Таку підпільну працю М.С. Грушевсь-

кий дійсно провадив...» [14, с. 109]. Вважаємо таку думку В. Дубровського досить таки дискусійною, хоча повністю відкидати цілком можливі прагнення колишнього лідера ЗД УПСР до політичної роботи на Батьківщині не варто. До речі, з В. Дубровським категорично не був згоден О. Оглоблин, на думку якого висловлену у статті «Михайло Грушевський на тлі доби: думки про третю і останню добу історика (1924-1934)», колишній голова УЦР, повертаючись до Києва у 1924 р., «не мав якихось суто політичних плянів, а навіть ілюзій щодо можливості своєї політичної ролі в умовах советської системи й дійсності», відтак, погляди В. Дубровського автор статті називав фантастикою [24, с. 81].

З вищесказаного випливає, що з одного боку автори проаналізованих праць високо цінували вклад М. Грушевського у розвиток української історичної науки, але з іншого – недооцінювали та критикували його політичну діяльність. При цьому питання співпраці історика з УПСР розглядалося переважно у контексті інших подій української революції, окремих праць з цієї проблеми написано не було. Тобто, системного вивчення партійної діяльності М. Грушевського українські дослідники-емігранти не проводили. Хоча це не заважало більшості з них активно критикувати політику за його есерівські, нібито «радянські» погляди. Разом з тим, негативно оцінювалось і повернення колишнього голови УЦР до України у 1924 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Атаманенко А. Розвиток грушевськознавства в діаспорі // Український історик. 2006-2007. № 4 (172) / 1-2 (173-174). С. 154-182.
2. Винниченко В. Перед новим етапом. Торонто: Вперед, 1938. 62 с.
3. Винниченко В. Публіцистика / За заг. ред. Віктора Бурбелі. Нью-Йорк – Київ, 2002. 371 с.
4. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга перша. Наукове видання. Видання друге, доопрацьоване та доповнене. Упорядники: Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора, 2010. 560 с.; іл.
5. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга друга. Наукове видання. Видання друге, доопрацьоване та доповнене. Упорядники: Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора, 2010. 624 с.; іл.
6. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга третя. Наукове видання. Видання друге, доопрацьоване та доповнене. Упорядники Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора, 2013. 796 с.; іл.
7. Григорієв Н. Українська боротьба за державу в роках 1917-1920. Чому українці не вдержали своєї держави. Скрентон, 1934. 47 с.
8. Донцов Д. Підстави нашої політики. Відень: Видавництво Донцових, 1921. 212 с.
9. Дорошенко В. Життя й діяльність М. Грушевського // Михайло С. Грушевський. Вибрані праці. Нью Йорк, 1960. С. 11-33.
10. Дорошенко В. Микола Аркас. Історія України... Михайло Грушевський. Ілюстрована історія України... // Літературно-науковий вісник. 1922. Т. LXXVI. Кн. III. С. 278-280.

11. Дорошенко В. Михайло Грушевський – громадський діяч, політик і публіцист // Овид. 1957. № 11. С. 18-19.
12. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т. 1. Доба Центральної Ради. 2-е вид. Нью-Йорк: Булава, 1954. 437, XXI с.
13. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Прага, 1923. 222 с.
14. Дубровський В. Рецензія на енциклопедичну статтю М.А. Рубача «Грушевський, Михаил Сергеевич» – Советская историческая энциклопедия. – Москва: Государственное научное издательство «Советская энциклопедия», 1963. Т. 4. С. 857-859 // Український історик. 1966. № 1-2 (9-10). С. 107-111.
15. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.: іл.
16. Животко А. Нарис історії української преси: курс лекцій: на правах рукопису; Укр. техн.-госп. ін-т позаоч. Навчання в Подєбрадах (ЧСР). Подєбради: [б. в.], 1937. 108, IV с.
17. Крип'якевич І. Михайло Грушевський: життя й діяльність. Львів: Діло, 1935. 63 с.
18. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Wien: Buchdruckerei Carl Herrmann, 1926. 580 с.
19. Млиновецький Р. Історія українського народу (Нариси з політичної історії). Мюнхен: Українське наукове видавництво, 1953. 643 с.
20. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. (Про що «історія мовчить»). Торонто: Гомін України, 1970. Т. 1. 573 с.
21. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. (Про що «історія мовчить»). Торонто, 1973. Т. 2. 670 с.
22. Назарук О. До історії революційного часу на Україні: Українські політичні партії, їх союзи і теорії. Вінніпег, 1924. 181 с.
23. Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський (1966-1934) // Український історик. 1966. № 1-2 (9-10). С. 6-14.
24. Оглоблин О. Михайло Грушевський на тлі доби: думки про третю і останню добу історика (1924-1934) // Український історик. 1996. № 1-4. С. 79-85.
25. Полонська-Василенко Н. Українська академія наук. Нарис історії. Ч. I (1918-1930). Мюнхен, 1955. 151 с.
26. Рахманний Р. Будівничий першої Української Народної Республіки. Мюнхен: [б. и.], 1966. 30 с.
27. Рахманний Р. Будівничий першої Української Народної Республіки // Сучасність. 1966. № 1 (61). С. 59-86.
28. Соловей Д. У справі життєпису М.С. Грушевського // Вільна Україна. 1958. Ч. 17. С. 9-22.
29. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. 1. Власними силами. Скрентон, 1962. 273 с.
30. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. 2. Україна між двома силами. Скрентон, 1963. 249 с.
31. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. 3. Україна між двома силами. Скрентон, 1963. 277 с.
32. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. 6. Криза на всіх фронтах. Скрентон, 1965. 247 с.
33. Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному навітленні. Нью-Йорк-Детройт-Скрентон, 1954. 105 с.
34. Стахів М. Учений і суспільний філософ як Президент держави: Професор Михайло Грушевський як провідник української національної революції і перший президент УНР // Вільна Україна. 1958. Ч. 17. С. 2-9.
35. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). Київ-Дрогобич: Вимір, 2008. 494 с.
36. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1969. Т. 1. 152 с.
37. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1969. Т. 4. 192 с.
38. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма: виклади в Америці / Передм. авт. Прага: Накладом вид-ва «Вільна Спілка» і Укр. робітн. ун-ту, 1927. 324 с.
39. Шаповал М. Ляхоманія: Наша доба: соціально-

- політичний нарис. Прага: Вільна спілка, 1931. 287 с.
40. Шаповал М. Політична смерть М. Грушевського // Розбудова держави. 1994. № 3. С. 56-59.
41. Шаповал М. Шлях визволення: сусп.-політ. нариси / Передм. авт. Прага; Берлін: Нова Україна, 1923. 70 с.
42. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 3560. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 98.
43. ЦДАВО України. Ф. 3560. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 54.
44. ЦДАВО України. Ф. 3560. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 16.
45. ЦДАВО України. Ф. 3562. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 359.
46. ЦДАВО України. Ф. 3562. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 249.
47. ЦДАВО України. Ф. 3562. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 353.
48. ЦДАВО України. Ф. 3562. Оп. 1. Спр. 436. Арк. 142.
49. ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 130.
50. ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 97.
51. ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 91.
52. Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ). Ф. 13. Оп. 7. Спр. 1. Арк. 80.
53. ЦДАЗУ. Ф. 15. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 220.
54. ЦДАЗУ. Ф. 23. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 8.

Khomenko Vitaliy

The Issue of Cooperation of Mykhailo Hrushevsky with the Ukrainian Party of Socialist Revolutionaries in Ukrainian Emigration Historiography

The paper deals with the issue of cooperation between M. Hrushevsky and the Ukrainian Party of Socialist Revolutionaries (the UPSR) in terms of Ukrainian emigration historiography. We believe that due to the fact that the Ukrainian state had failed to defend its independence during the revolution of 1917-1923, and the results of historiographical work in the Ukrainian Soviet Socialist Republic could not be considered truly national ones, the first steps in the study of M. Hrushevsky's political activity were made precisely in emigration.

The journalistic works of the contemporaries of the politician were analyzed, among which were the works of M. Shapoval, N. Grygoryev, A. Zhyvotko, V. Vynnychenko, I. Mazepa, D. Dontsov, V. Lypynsky. All of them mostly negatively evaluated the political activity of M. Hrushevsky in the Socialist Revolutionaries Party, did not understand his supposedly «pro-Soviet» views. At the same time, the mentioned facts of cooperation between the historian and the UPSR, which of course have historical value, deserve attention.

Also, the papers and monographs of the most famous Ukrainian emigrant researchers who shed light on the issue under study: P. Khrystiuk, V. Doroshenko, D. Doroshenko, O. Nazaruk, I. Krypiakevych, N. Polonska-Vasylenko, D. Solovey, M. Stakhiv, O. Ogloblyn, and others were reviewed.

It is noted that historical studies of the 20s – 30s of the 20th century were mainly of a descriptive biographical character. Researchers paid little attention to the analysis of the questions why M. Hrushevsky began to cooperate with the UPSR, how his active party activity in emigration could be explained, and why he returned to Ukraine. In the 40s – first half of the 60s of the 20th century happened no dramatic changes in the study of M. Hrushevsky's political heritage of 1917-1924, though the number of historical works and their scientific level certainly increased.

It is concluded that on the one hand, the authors of the analyzed works highly appreciated M. Hrushevsky's contribution to the development of Ukrainian historical science, but on the other hand, they underestimated and criticized his political activity. Besides, the fact of the historian's cooperation with the UPSR was considered mainly in the context of other events of the Ukrainian revolution, and no separate research works were written on that problem. It meant that Ukrainian emigrant researchers did not conduct the systematic study of M. Hrushevsky's party activity. Although that did not prevent most of them from active criticism of Socialist Revolutionaries', supposedly «pro-Soviet» views of the politician. At the same time, the return of the former chairman of the Ukrainian Central Rada (UCR) to Ukraine in 1924 was also estimated negatively.

Keywords: *Ukrainian emigration historiography, Ukrainian revolution, the UPSR, Foreign delegation, the study of Hrushevsky heritage*